

ОРФОГРАФІЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ У ПРАЦЯХ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА

Науковий доробок Юрія Шевельова надзвичайно багатограний. Він збагатив вітчизняне мовознавство дослідженнями особливостей розвитку й функціонування української мови. Метою статті є з'ясування особливостей орфографії лінгвістичних термінів у працях ученого. Ґрунтовне вивчення термінології надає можливість розв'язати питання про вмотивованість певних термінологічних одиниць через їх зовнішнє оформлення. З'ясовано, що мовознавець послуговувався нормами, закріпленими Харківським правописом 1928 року.

Ключові слова: орфографія, лінгвістика, лінгвістичні терміни, правописні норми.

Волошина Ю. Е. Орфография лингвистических терминов в работах Юрия Шевелёва. Научное достояние Юрия Шевелева чрезвычайно многогранно. Он обогатил отечественное языкознание своими исследованиями особенностей развития и функционирования украинского языка. Целью статьи является выяснение особенностей орфографии лингвистических терминов в трудах ученого. Тщательное изучение терминологии позволяет решить вопрос о мотивированности определенных терминологических единиц через их внешнее оформление. Установлено, что лингвист пользовался нормами, закреплёнными Харьковским правописанием 1928 года.

Ключевые слова: орфография, лингвистика, лингвистические термины, нормы правописания.

Voloshyna Yu. Ye. The Spelling of Linguistic Terms by George Y. Sheveliov's Works. George Y. Sheveliov's scholarly output is extremely rich and multifaceted. He enriched Ukrainian linguistics by his deep research into the development features and functioning of the Ukrainian language. The paper aims at ascertaining some particular features in the spelling of linguistic terms by Sheveliov in his Ukrainian works. Terminology is a crucial component of each scholarly discipline, which underlies successful professional communication. A thorough study of the terminology allows us to solve the problem of motivation in special terms through their outward make-up. Scientist's approach to terminology is productive in many respects and offers guidelines also for modern usage. It promotes the role of linguistics in the life of the modern society. George Y. Sheveliov's achievements, his principles and approaches are important for the current state of development of Ukrainian linguistics particularly. Our study has revealed that the linguist followed the norms established by the Kharkiv spelling rules of 1928.

Key words: orthography, linguistics, linguistic terms, spelling rules.

Юрія Шевельова називають ключовою фігурою української культури другої половини ХХ століття. Автор низки фундаментальних мовознавчих праць, він порушував питання, пов'язані з різними аспектами розвитку й функціонування не лише української, а й білоруської, російської, польської, словацької, чеської та багатьох інших мов. Коло його мовознавчих інтересів широке: історія української мови, фонологія, морфологія, ономастика, стилістика, соціолінгвістика, історія мовознавства. Науковий доробок Ю. Шевельова уможливило розгортання широких і ґрунтовних досліджень. Свою увагу ми зосереджуємо на особливостях графічної реалізації лінгвістичних термінів, уживаних Ю. Шевельовим.

Термінологія є сферою інтересів багатьох лінгвістів. Термін — одиниця лексичного складу мови, що співвідноситься з поняттям у певній галузі наукового знання та є підставою для адекватної фахової комунікації. У термінах відбиваються результати наукових досліджень і їх теоретичне осмислення.

Аналізуючи шляхи вироблення української літературної мови, Ю. Шевельов зазначав, що літературна мова «виросла зі співпраці визначних і менш визначних сучасників і з переємності досвіду й змагань поколінь» [7, с. 7]. Ці слова стосуються й української наукової термінології, лінгвістичної зокрема, — як важливої складової української лексичної системи, бо її створювали діячі різних історичних періодів. Дослідження лінгвістичної термінології Ю. Шевельова є актуальним питанням сьогодення.

Об'єктом дослідження є мовознавчі праці Ю. Шевельова. Предметом вивчення — лінгвістична термінологія в працях мовознавця.

Метою пропонованої статті є дослідження особливостей правопису лінгвістичної термінології, використаної вченим у текстах його праць.

У «Головних правилах українського правопису» Ю. Шевельова (Юрія Шереха) зазначено, що українська школа в еміграції потребувала нового правопису, проте автор сперся на правила так званого «харківського» правопису, ухваленого до використання 1928 р. [8, с. 3]. Щоб дослідити особливості правопису лінгвістичних термінів, використаних Ю. Шевельовим, проаналізуємо цей правопис, обґрунтовуючи слушність нашого твердження прикладами з лінгвістичної термінології, використаної мовознавцем.

Відповідно до норм, установлених цим правописом, слід було дотримуватися компромісу між двома різними писемними традиціями — наддніпрянською (великоукраїнською) та галицькою (західноукраїнською).

Основні особливості цих правописних норм полягали в тому, що при передачі нових запозичених слів відтворювалося автентичне звучання літери <g> за допомогою української літери <г>; виняток становили лише давні запозички, особливо грецизми [8, с. 38]. За приклад можуть правити такі терміни: *білінгвальна*, *вульгаризми*, *вульгарна контамінація*, *сленгізми*, *арготизми*, *арготичний суфікс*, *арготичний префікс*, *арготичний словотвір*, *арготичні явища*, *агентивний суфікс*, *лінгво-географічні чинники*, *конвергентні/дивергентні інновації*, *гемінація*, *градація* тощо. Наприклад: *У цьому, другому випадку вони межують з арготизмами й сленгізмами і, отже, входять у коло проблем, що цікавило Олексу Горбача. У цій статті термін вульгаризм уживається тільки у такому значенні* [1, с. 349].

У словах грецького походження належало передавати грецьку літеру <θ> завжди через українську <т> [8, с. 40], наприклад: *ортографія*, *ортоєнія*, *ортоєнічні правила*. Вживання літери <т> зближувало українську орфографію із загальноєвропейською: *З цього впливає вага доброї, нормалізованої мови, — щоб звуки не втрачали свого розрізняльного значення, а з другого боку, — вивчення норм вимови звуків (т. зв. ортоєнії) в кожній мові* [6, с. 364].

Наведемо цитату з «Історичної фонології української мови», у якій Ю. Шевельов писав із цього приводу: «...звук *f*, як і *g*, потрапив в українську лише разом із запозиченими словами. ...У правописі його ніколи не

намагалися уникати; навпаки — траплялися надпоправні написання з **ф** на недоречних місцях. Незважаючи на все це (або саме через це), звук **f** залишився чужим і зовсім не защепився в говірній мові... Тому історія **f** в українській мові — то є по суті не його власна історія, а радше хроніка послідовних переходів від одного його замітника до другого, адже впродовж приблизно тисячолітніх марних намагань прищепити звук **f** ці замітники таки мінялися... найдавнішим із них був, вочевидь, приголосний **p**...» [5, с. 803-804].

У роботі «Так нас навчали правильних проізношень» мовознавець зазначав: «Мова йтиме про звук, що вживається виключно в чужих словах, **ф**. Цей приголосний виступав у багатьох позиках із чужих мов, насамперед західноєвропейських, але в старших запозиченнях мова заступала його на **n** (наприклад, *Пилип, Остап, пляшка*) або на **x** (наприклад, *Хома, хура*), аж поки, від XV століття, не розвинулася африката **xv**, дуже характеристична саме для української мови й дуже в ній поширена, але за малими винятками (*хвиля, хвіртка*...), не допущена до літературної мови. Низька соціальна оцінка двозвука **xv** освіченими колами спершу постала в контактах із мовами польською, німецькою й латиною, але в новітні часи її посилили й остаточно ствердили контакти з російською мовою (в якій звук **ф** «природний» тому, що там він розвинувся й у власних словах у процесі нормального фонетичного розвитку й набув фонемного статусу)» [2, с. 325].

У деяких словах іншомовного походження в назвці належало писати <е> на місці відповідної чужої літери [8, с. 36], як-от *Европа* (та похідні): *Одначе багато мов світу, в тому числі такі поширені, як китайська, японська тощо, здебільшого цих слів не вживають, а тому краще зберегти за ними точнішу назву європеїзмів* [6, с. 37].

Також у написанні слів іншомовного походження усувано роззів уживанням буквосполучення <ія> [8, с. 35] у словах на зразок *діалект, варіант, абрєвіація* (та похідних від них): *Книга становить спробу опису сучасної української літературної мови як системи в усьому багатстві її стилістичних варіантів* [6, с. 5]; *Щодо суто історичного, діяхронного курсу історії української мови, то автор тепер саме працює над ним...* [6, с. 6]; *Скорочення (абрєвіація) нерідко трапляється в усіх сучасних європейських мовах* [6, с. 32]; *Можна було б думати, що діалектна лексика може легко прищеплюватися літературній мові* [6, с. 46].

Пояснення такого написання полягає в тому, що українська літературна мова належить до мов консонантного типу, голосних фонем у ній значно менше, ніж приголосних ($6 : 32 = 15,8\%$ супроти $84,2\%$), а за загальною кількістю приголосних фонем вона посідає п'яте місце після болгарської (38 приголосних), російської та польської (по 34 приголосні), білоруської (33 приголосні) (решта слов'янських мов має ще меншу кількість приголосних). Звукосполука [ia] суперечила вокально-консонантній гармонії поєднання звуків, а такі звукосполучення, як [ia], [ie], [iy] вважалися неприродними для української мови.

У нових запозиченнях буквосполучення приголосних <la>, <lo>, <lu> передаються українськими сполуками <ля>, <льо>, <лю> [8, с. 35],

наприклад: *палятазовані приголосні, паляталізація, депаляталізувалося, льокалізми, польонізми, клясифікація (словника)*, наприклад: *У КП регіоні пом'якшене r' депаляталізувалося в r перед 11 ст.* [4, с. 394]; *В основу клясифікації приголосних кладуть звичайно два моменти...* [6, с. 373]. Виняток склали грецизми та передача буквосполучення <le>: *В протилежність іншим соціальним діалектизмам канцеляризмами...* [6, с. 51].

Дифтонги [au], [ou] згідно з вимовою треба було передавати через <ав>, <ов>: *Причинові (кавзальні) підрядні речення стосуються прямо або через відповідник до присудка головного речення, відповідаючи на запитання обставин причини (чому?)* [6, с. 114].

Така закономірність пояснюється тим, що в українській мові, із огляду на відсутність фонетичного збігу двох голосних у словах іншомовного походження й наявність [ʏ] нескладотворчого, закономірним і доцільним вважалося написання <в>, а не <у>, принаймні в запозичених із класичних мов словах.

Дифтонг (двозвук) [eu] у словах іншомовного (грецького і латинського) походження передавався буквосполученням <ев>, окрім слів, що походять із німецької мови, що в них <eu> має відповідником <ой> [8, с. 36-37]. У Ю. Шевельова знаходимо такі приклади: *невтральна форма, семантична не-втралізація числівників, невтральний лексичний фонд, діяхронно-невтральний лексичний фонд* тощо, наприклад: *У часі ширення цих метастаз збіглося з двома іншими явищами: занепад двоїни і семантична не-втралізація числівників, умовно названих збірними, типу двоє, троє і т. д.* [9, с. 457].

Спостерігалися особливості й у вживанні закінчень іменників. Було внормовано вживання в родовому відмінку іменників третьої відміни на -ть (із попереднім приголосним), а також у п'яти винятках (кров, любов, осінь, сіль, Русь), традиційного закінчення {-и}, а не {-і}: *У випадках діалектної дво- або кількакореневості в походженні даної мови до її історії належать (її історію розпочинають) ті мовні зміни, що відбувалися в діалектах-складниках даної мови* [4, с. 388]. Ю. Шевельов зауважував, що форма на {-и} давніша від форми на {-і} [8, с. 9].

На початку слів перед голосними в іншомовних запозиченнях на місці грецьких придіхів знаходимо в Шевельова <г->, як-от у слові *гомонім* і похідних від нього: *Слова, що вимовляються однаково, але мають зовсім різне значення, зветься гомоніми* [6, с. 17-18].

Таким чином, можна зробити висновок, що Ю. Шевельов послідовно дотримувався правописних норм, визначених Харківським правописом 1928 р. Мовознавець зазначав, що великим досягненням було точне впорядкування правопису й морфології української мови. Проте, за словами вченого, нова норма не відповідала жодній традиції та школі і запроваджувала деякі форми вимови й правопису, що ніде не вживалися [3, с. 170]. Поряд із цим читаємо, що правопис 1928–1929 рр. усе ж був приречений на невдачу, бо був прийнятий неприхильно, дотримувалися його неохоче [3, с. 171].

Після 1931 року правопис переглянули без будь-якої дискусії, що зробило його непридатним для щоденного життя [3, с. 499; 502].

Опрацьована тема є перспективною для подальшого вивчення, що має охопити особливості правопису мовознавчих термінів в інших науковців української діаспори другої половини ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Шевельов Ю.** Двомовність і вульгаризми: Дисиміляція плинних в українській літературній мові // Вибрані праці: У 2-х кн. – Кн. 1: Мовознавство / Упоряд. Л. Масенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2008. – С. 349-359. 2. **Шевельов Ю.** Так нас навчали правильних проізношень // Вибрані праці: У 2-х кн. – Кн. 1: Мовознавство / Упоряд. Л. Масенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2008. – С. 280-333. 3. **Шевельов Ю.** Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941): Стан і статус // Вибрані праці: У 2-х кн. – Кн. 1: Мовознавство / Упоряд. Л. Масенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2008. – С. 26-279. 4. **Шевельов Ю.** Чому общерусский язык, а не виборуська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії // Вибрані праці: У 2-х кн. – Кн. 1: Мовознавство / Упоряд. Л. Масенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2008. – С. 382-411. 5. **Шевельов Ю.** Історична фонологія української мови; [переклад з англ. С. Вакулєнка, А. Даниленка]. – Х.: Вид-во «Акта», 2002. – 1058 с. 6. **Шевельов Ю.** Нарис сучасної української літературної мови. – Мюнхен: Молоде життя, 1951. – 405 с. 7. **Шевельов Ю.** Покоління 20-х років в українському мовознавстві // Слово. – 1993. – №6. – С.7-30. 8. **Шерех Ю.** Головні правила українського правопису. – Видавництво «Прометей», 1946. – 64 с. 9. **Шевельов Ю.** Up or out? З проблематики формування українського числівника як частини мови // Вибрані праці: У 2-х кн. – Кн. 1: Мовознавство / Упоряд. Л. Масенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2008. – С. 453-460.

Волошина Юлія Євгенівна – аспірант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: yulkav13@gmail.com

tel.: +380668413927

orcid.org/0000-0002-0069-5119

Voloshyna Yuliia Evhenivna – Postgraduate Student, Department of the Ukrainian Language, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University.
Valentynivska Str. 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.